

Vlaamse miniaturen

Opdrachtgevers en hun uitstraling

Van de troonsbestijging van Jan zonder Vrees in 1404 tot de dood van Maria van Bourgondië in 1482 deden rijke steden als Brugge, Gent, Oudenaarde, Brussel, Valenciennes, Rijsel en Doornik zich gelden als echte kweekvijvers van kopiisten, boekbinders en miniaturisten, vaklui die centraal stonden in de productie van kwaliteitsvolle handgeschreven boeken. Als geëngageerd mecenas en ervaren bibliofoel gaf Filips de Goede (1396-1467), de 'grote hertog van het Westen', derde erfgenaam van Bourgondië van het huis van Valois, een zeer belangrijke impuls aan de kunsten van het boek in al zijn vormen. Om zijn praalzucht te bevredigen en zijn politieke verzuchtingen te rechtvaardigen deed hij een beroep op de beste miniaturisten. Zijn zoon Karel de Stoute (1433-1477) zette deze zoektocht naar schoonheid voort. In hun kielzog plaatsten niet alleen de hertogelijke familie en de leden van de Orde van het Gulden Vlies maar ook de krijgsadel, geestelijken en de stedelijke bourgeoisie bestellingen bij getalenteerde verluchters.

AAN HET BOURGONDISCHE HOF EN IN DE COULISSEN

De liefde voor boeken was bij de Bourgondische erfgenamen een echte familiaangelegenheid. Filips de Stoute (1342-1405), de eerste Bourgondische hertog, legde in het begin van de vijftiende eeuw de fundamenten van een buitengewone bibliotheek. Voor zijn opvolgers bleef deze librije iets om bijzonder trots op te zijn. Jan zonder Vrees (1371-1419), Filips de Goede (1396-1467) en Karel de Stoute (1433-1477) zouden er ieder op hun manier

Links:
Brussel, KBR, ms. IV 95,
Getijdenboek van Paul
van Overtvelt, f. 155v.
Heilige Drievuldigheid

Rechts:
Brussel, KBR, ms. 9632-33,
Roman de Paris, f. 168r.
Moriskendans aan het
Bourgondische hof

naar streven de verzameling – prestigieuze spiegel van de macht van het Bourgondische rijk – zo goed mogelijk uit te breiden.

Toch was het vooral Filips de Goede die een definitieve impuls heeft gegeven aan de verluchtingskunst in de Zuidelijke Nederlanden. Deze vorst gaf de opdracht voor talrijke hoogkwalitatieve verluchte handschriften. Zijn actief mecenaat heeft geleidelijk aan gezorgd voor het ontstaan van nieuwe esthetische canons voor het handschrift: voorkeur voor volumes van groot formaat, een sobere lay-out met veel ruimte waarin weinig randversieringen voorkomen, het bijna systematisch gebruik van het geschrift dat de Bourgondische *bastarda* heette en dat alles overvloedig geïllustreerd en afgewerkt met een boekband van hoge kwaliteit. Deze normen van 'goede smaak' werden snel overgenomen door het hof en de hoge adel. De Bourgondische librije gaf nu zowel op literair als op

Brussel, KBR, ms. 9092,
*Traité de l'oraison
dominicale*, f. 9r. Filips de
Goede woont de zondagsmis
bij vanuit zijn privé-kapel.

Brussel, KBR, ms.
9296, *Benois seront les
misericordieux*, f. 17r.
Margaretha van York in
gebed voor de kerk van
Sint-Goedele te Brussel

Brussel, KBR, ms. 9296, *Benois seront les misericordieux*, f. 1r. Margaretha van York beoefent de zeven werken van barmhartigheid.

Brussel, KBR, ms. 9249-50, *Miroir de la Salvation Humaine* [in de Franse vertaling van Jean Miélot], f. 1r. Initiaal M

esthetisch vlak de toon aan. Verluchters uit de Zuidelijke Nederlanden konden – naast de leden van het Bourgondische hof – ook op een ander type van cliënteel rekenen. Een overgrote meerderheid van verluchte handschriften ontstond niet vanuit een hertogelijke opdracht. Heel wat miniaturisten werkten voor mensen die om verschillende redenen en voor een heel gevarieerd gebruik een verlucht handschrift wilden aanschaffen. De markt had dus veel meer te bieden dan alleen de luxeboeken volgens de Bourgondische mode.

De kopers van de handschriften waren afkomstig uit alle lagen van de maatschappij. Men vindt er leden van de administratie terug, mensen uit de magistratuur, kooplieden, bankiers, en evenveel sociale klassen voor wie het handschrift een manier was om kennis te vergaren, een bron van ideeën en een voorwerp van maatschappelijke erkenning.

Portret van Lodewijk van Gruuthuse, Meester van de Vorstenportretten, Brugge, Gruuthusemuseum, inv. 000. GR001557.1 – Musea Brugge

LODEWIJK VAN GRUUTHUSE EN ANDEREN

De literatuur is in deze periode niet meer beperkt tot religieuze teksten. Men interesseert zich nu voor kronieken, romans, heldendichten en reisverslagen. Eén naam dringt zich hier op tussen de belangrijkste opdrachtgevers: Lodewijk van Gruuthuse (circa 1442-1492), ridder in de Orde van het Gulden Vlies. Hij wordt beschouwd als een van de grootste bibliofielen van de middeleeuwen, na Filips de Goede. Zijn verzameling is vaak vergeleken met de librerie van de hertog en tot op zekere hoogte is deze vergelijking gerechtvaardigd: zowel qua vorm als qua inhoud zijn beide bibliotheken onbetwistbaar verwant. De heer van Gruuthuse, wiens voorname herenhuis en beroemde bidkapel nog steeds te bewonderen zijn in de schaduw van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Brugge, deed een beroep op tal van miniaturisten en kopiisten die ook in opdracht van de hertogen werkten zoals Loyset Liédet en Lieven van Lathem. De literaire oriëntering van zijn verzameling kwam sterk overeen met die van de Bourgondische librerie, maar zonder deze slaafs te volgen. Ze had ook persoonlijke kenmerken die verbonden waren met andere smaken en ambities. Alle handschriften die deze bibliofiel bestelde en waarvan de meeste op perkament zijn vervaardigd, bevatten miniaturen. Er bleef geen enkele inventaris van zijn verzameling bewaard, maar dankzij de eigendomsmerken weten we dat hij niet alleen religieuze geschriften, handboeken over opvoeding, traktaten over het ridderschap en kronieken bezat, maar ook werken uit de oudheid, meer bepaald teksten van Boëthius, Quintus Curtius Rufus, Flavius Josephus en Ovidius.

De overheden en officiële instanties, of het nu ging om seculiere (rederijkerskamers, gilden, administraties, universiteiten) of religieuze instellingen (broederschappen, abdijen, hospitalen en andere liefdadigheidsinstellingen) hebben door middel van hun opdrachten zeker ook bijgedragen aan deze bloei van het handschrift in de vijftiende eeuw.

©Lukas-Art in Flanders vzw.

Brussel, KBR, ms. II 280. Boekband met het wapen van Lodewijk van Gruuthuse.

Brussel, KBR, ms. II 280. Detail van de boekband met het wapen van Lodewijk van Gruuthuse.

Brussel, KBR, ms. 9272-76, Verzameling ascetische traktaten, f. 182r. Vrouw (schenkster ?) in gebed geknield voor een beeld van de Heilige Drievuldigheid

Brussel, KBR, ms. II 138, Jan van Leeuwen, Vanden tien gheboden Gods en Vanden drien coninghen (fragmenten), f. 2r. Jan van Leeuwen in zijn keuken en schrijvend in zijn kloostercel

HERTOGELIJKE ASPIRATIES

Zoals de Italiaanse Medici's gebruikten de hertogen van Bourgondië hun steden als theaters waarin ze met grootse publieke spektakels (toernooien, steekspelen, banketten en processies) hun macht en rijkdom konden etaleren. De kunsten vaarden hier wel bij. Ook verluchte handschriften bewezen hun diensten: ze symboliseerden de machtsstatus van hun eigenaars.

Uit devotieteksten leidden de Bourgondische hertogen religieuze en morele waarden af. In profane teksten konden ze zich dan weer vereenzelvigen met helden uit het verleden zoals Alexander, Karel Martel of Karel de Grote. Ze beschouwden deze figuren als hun rolmodel en voorbeeld.

Sommige handschriften die Filips de Goede liet vervaardigen, beantwoordden duidelijk aan de politieke plannen van een vorst die aan het hoofd staat van een mozaïek van territoria en waarmee hij de wettigheid van zijn gezag wil bevestigen. Ze streven er ook naar om, op een onrechtstreekse manier, de soms weinig volgzame leidende klassen te verzamelen en te verenigen.

De Bourgondische hertogen hebben een van de belangrijkste bibliotheken uit het middeleeuwse tijdperk bijeengebracht. In 1467, bij de dood van Filips de Goede, telde de Bourgondische librerie niet minder dan 900 volumes. Een deel van deze uitzonderlijke verzameling is vandaag bewaard in nationale bibliotheken, waaronder de Koninklijke Bibliotheek van België en de Bibliothèque nationale de France.

Brussel, KBR, ms. 7, Histoire de Charles Martel, volume 2, f. 300r. Dood van hertog Bagon van Belin tijdens een everzwijnenjacht

Brussel, KBR, ms. 7, Histoire de Charles Martel, volume 2, f. 78r. Aelis wordt voor haar huwelijk met Hendrik van Metz in Metz ontvangen.

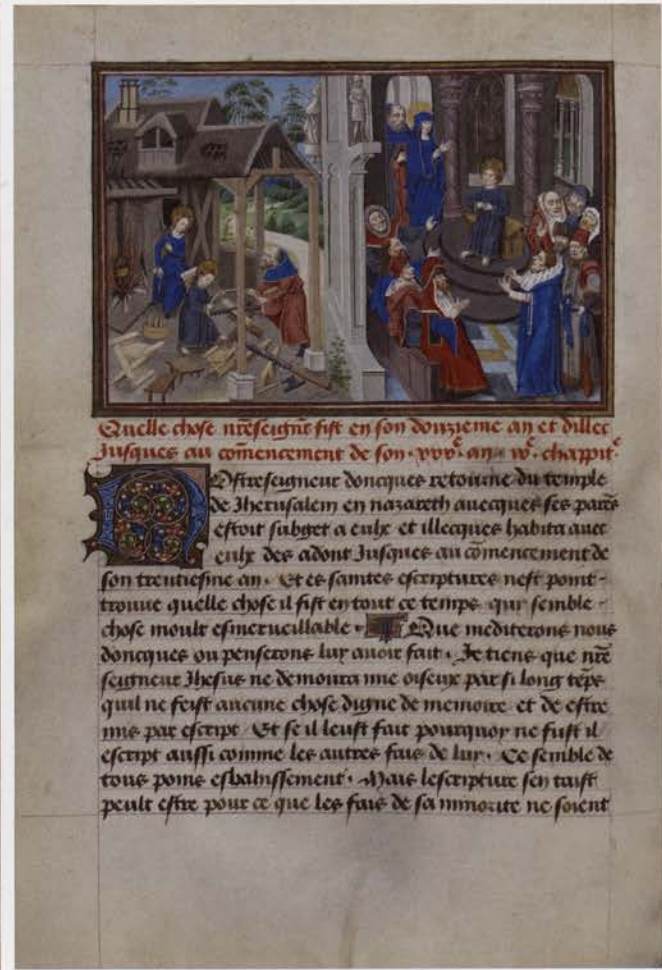

Met de klok mee:
 Brussel, KBR, ms. 10778,
 Juan Rodriguez de la
 Cámara, Triunfo de las
 donas [in de Franse
 vertaling door Fernando de
 Lucena: Le Triomphe des
 dames], f. 1v. Presentatie
 van het werk aan Filips
 de Goede

Brussel, KBR, ms. IV 106,
 Ludolphus van Saksen,
 Vita Christi [in de Franse
 vertaling door Jean
 Aubert], f. 133r. Kruisiging

Brussel, KBR, ms. IV 106,
 Ludolphus van Saksen,
 Vita Christi [in de Franse
 vertaling door Jean
 Aubert], f. 49v. Jezus aan
 het werk met Jozef; Jezus
 tussen de schriftgeleerden

Brussel, KBR, ms.
 9278-80, Lucianus
 van Samosata, Débat
 d'honneur [in de Franse
 bewerking van de Latijnse
 vertaling van de Griekse
 tekst]; Buonaccorso da
 Montemagno da Pistoia,
 Controverfia de nobilitate
 [in de Franse vertaling:
 Débat de vraie noblesse]
 ; Faits et miracles de saint
 Thomas, f. 1r. Jean Miélot
 biedt zijn werk aan Filips
 de Goede aan.

Ly commence l'oeuvre de salut. Ce liure salue
 icelle dame dont sailly toute salut. Et sans
 laquelle n'est nul salut.

La salutation angelique. 22.

Ave maria gracia plena dñs tecum
 benedicta tu in mulieribus / et bene
 dictus fructus ventris tui. C'est
 a dire Dieu te sault marie plaine
 de grace nostre seigneur soit avecques toy /
 Tu es benere entre toutes les femmes.

Brussel, KBR, ms. 9270,
 Traité sur la salutation
 angélique [in de Franse
 vertaling door Jean Miélot],
 f. 2v. Filips de Goede in
 gebed geknieltd voor de
 Annunciatie

Brussel, KBR, 9028,
 Guillaume Fillastre, Histoire
 de la Toison d'Or (boek
 2), f. 6r. Fillastre leest zijn
 werk voor aan Karel de
 Stoute ter gelegenheid van
 het kapittel van de Orde
 van het Gulden Vlies.

Sensient le second liure de la thoyson dor

A tres excellent prin
ce et tresluisant
en puissance et
beuta et mon tres
redoubte seigneur
monseigneur charles par la
grace de dieu duc de bourg^{ne}
de Lotrech et de bealant de lan

bourg et de luxembourg conte
de flandres d'artois et de bourg^{ne}
pallatin de hainaut de hollan
de de zeealande et de namur
marquis du saint empire sei
gneur de frise de salins et de
malines chief et souverain
du tresnoble ordre du thoyson